

Van buurt tot bord

'waar vind je groen als je geen tuin hebt?'

- 03 Eerst dit
- 08 De buurt (Waar?)
- 13 Over Leren Ondernemen (Wat?)
- 24 Groen = zuurstof (Wie?)
- 37 Groen van hier
- 53 De tuin
- 70 Het bord

Hoe ontdek je de natuur als er rondom je nauwelijks natuur te ontdekken valt?

Hoe leer je wat gezonde voeding is als je geen idee hebt dat de groenten uit blik die je eet omdat ze goedkoop zijn ooit op een veld groeiden? Om kinderen en gezinnen in armoede dicht bij de natuur te brengen, startte Leren Ondernemen met een aantal partners het project Van buurt tot bord op. En om van gezonde voeding niet langer een luxe maar een haalbare realiteit te maken. Belangrijk was om door het grijs van alle huizen, straten en voetpaden het groen te leren zien. Maar ook om de smaak van zelfgekweekte groenten te proeven. Twee jaar lang namen we kinderen en volwassenen mee op een traject dat kwaliteitsvolle en laagdrempelige natuureducatie koppelde aan gezonde en duurzame voeding.

We lieten ons daarbij inspireren door het groen dat vlak onder onze voeten groeide. Maar ook door de Quadra Medicinale van Jef Geys, de verticale tuinen van Stefano Boeri en de hele beweging rond lokale gastronomie van de Deense kok René Redzepi. Of dicht bij huis Kobe Desramaults. Dit projectboek is het verslag van deze reis.

*'als ik naar de tuin ga,
krijg ik rust in mijn hoofd'*

Vrije bewegingsruimte en gezonde voeding zijn niet vanzelfsprekend voor mensen in armoede.

Allerlei zorgen kapen de ruimte in hun hoofd. De ruimte om hen heen is grauw en beperkt in oppervlakte. Nochtans wijzen tal van studies op het belang van groene plekken om ons heen. Om te kunnen ademen, om ons goed te voelen en om ons op te laden. Het is niet voor niets dat veel steden sterk inzetten op vergroening. In Leuven is dat niet anders. De stad koestert een groene droom, al blijft de vraag of iedereen even veel kan of zal genieten van die droom. Mensen in armoede wonen in de dichtst bebouwde delen van een stad, in wijken die in de negentiende eeuw groeiden rond fabrieken, ateliers en opslagplaatsen. De industriële bedrijvigheid trok weg uit de stad, de opeengepakte huizen bleven. Plaats voor een eigen buitenplek is er zelden. En de natuur in de publieke ruimte is meestal strak gepland en uitgetekend. De paden liggen vast en op het gras loopt men beter niet.

Een groene stad voor iedereen zou het uitgangspunt moeten zijn. Daarbij is

het boeiend om ook anders te kijken naar de ongenode natuur. Vaker dan de perfect afgemeten parken, schiet vooral het ongeplande groen wortel in diverse en multiculturele buurten. Groen groeit tussen straatstenen, in kieren van muren of dwarrelt van vensterbanken omlaag. Het groen van verwaarloosde stukken grond en braakliggende terreinen. De kunst bestaat erin dat wilde groen niet te bekijken als hinderlijk bijverschijnsel, als onkruid, maar als natuur eigen aan de stad. Bovendien is grond nooit nutteloos als je er groenten in zaait en plant. Zelfs al is het tijdelijk.

Stadsgroen is om veel redenen actueel.

Voor de meeste van onze kinderen is de stad de leefwereld van de toekomst. Zeker in Vlaanderen. Kwaliteitsvol wonen in de stad kan niet zonder het nodige groen. Daarnaast zit ook de stadslandbouw overal ter wereld in de lift. Van verticale boerderijen in Sjanghai tot stadsakkers in Londen of schapen in Parijs. Onze geglobaliseerde voedselketen waarbij boontjes, scampi's en tomaten duizenden kilometers afleggen is op de langere termijn niet vol te houden.

*'hier mogen we
vuil worden'*

Stadslandbouw heeft ook een sociale dimensie.

Met de nodige ondersteuning en begeleiding kan iedereen eetbaar groen kweken in bakken, op de vensterbank of in de gemeenschappelijke volkstuin. Stadslandbouw hoeft niet spectaculair te zijn. Het kan overal. Op een leeg terreintje in de buurt of op een dak. Bij haar onderzoek naar sociale effecten van stadslandbouw zag de Nederlandse Esther Veen dat al dat harken, spitten en onkruid wieden in de groentetuin de ontmoeting tussen mensen bevordert en de identiteit van een buurt versterkt. Stadslandbouw draait evenveel om de oogst en de opbrengst als om het samen praten over en genieten van die oogst en opbrengst. Bovendien maakt het mensen bewuster van wat ze eten. En het brengt stadskinderen weer in contact met de grond en al het leven erin en er rond.

Wie greep krijgt op wat hij eet, krijgt ook greep op zijn leven. Stadslandbouw kan zo een belangrijke hefboom zijn in armoedewerking en -beleid. Gezonde voeding heeft een effect op lange termijn. Voor de mens en zijn leefmilieu. In de stad en daarbuiten. Maar precies

die gezonde, gediversifieerde en betaalbare voeding is voor veel gezinnen in armoede een dagelijkse uitdaging en kopzorg. Vaak geeft de prijs de doorslag en niet de vraag of wat men in het winkelkarretje legt nu wel zo voedzaam is. Buurt tot bord liet kinderen in armoede en hun gezin vanuit hun alledaagse contact met voeding kennis maken met de rijk geschakeerde wereld van de natuur in de stad. We vertrok-

ken van de ingrediënten van de diepvriespizza en eindigden met een pizza belegd met groenten uit onze eigen tuin. Dit boek is een warme uitnodiging om het ook te proberen en het veelvuldig te kopiëren. Het is een ontdekkings-tocht door de buurt en de werking van Leren Ondernemen, door de tuinen die we aanlegden en het eten dat we aten en kookten. Met kinderen. En ook een beetje voor volwassenen.

Met van Buurt tot Bord willen we:

1. Laagdrempelige natuur en milieueducatie aanbieden die zowel aansluit bij de leefwereld van gezinnen in armoede als bij de passie en de inzichten van de begeleiders.
2. De sociale en de milieusector warm maken voor natuureducatie bij kinderen uit gezinnen in armoede.
3. De lokale leefkwaliteit in een achtergestelde buurt verhogen van onderuit.
4. Gezinnen in armoede een plaats geven in duurzame productie en consumptie.
5. Het beleid inspireren tot een groene omgeving voor iedereen.

'deze buurt is een barst in de stad. hier vind je nog een stukje authenticiteit'

De buurt

De Valkerijgang is een doodlopende straat in de schaduw van 'het grootste stadsvernieuwingsproject van België, ja misschien wel van Europa'. Althans volgens de burgemeester van Leuven. De opslagplaatsen van houthandelaren, de graanmaalderijen, de silo's, de oude brouwerijen langs het kanaal Leuven-Mechelen, het douanegebouw op de kop van die Vaart, allemaal maken ze deel uit van een ambitieus renovatieplan. Onbruikbaar verklaard industrieel erfgoed gaat tegen de vlakke, waardevoller erfgoed krijgt een hedendaagse facelift en op nog vrije ruimte richt men woontorens, sociale woonblokken, studentenkamers en lofts op. Tussen al die bakstenen en dat beton komen groene zones. De Dijle die nu nog ondergronds stroomt, komt open te liggen.

De Vaartkom groeit uit tot een nieuw centrum van Leuven: aantrekkelijk om te wonen, bijzonder om te werken en aangenaam om te ontspannen. Leuven-Noord zoals het officieel heet, wil een woon- en werkwijk van de toekomst zijn. Een voorbeeld van duurzaam wonen. Men let op energiezuinig bouwen, men zoekt naar ingenieuze manieren

om warmte te recupereren, men droomt zelfs van een woonwijk die warmte oplevert en men streeft zoveel mogelijk naar een sociale mix. Dat is wat de blinkende brochures van de stad en van de bouwpromotoren de bezoeker, de investeerder of de toekomstige bewoner voorspiegelen.

Tegen de nieuwe, hippe buurt van de toekomst schuurt zich een andere buurt aan, een met wortels in het industriële verleden van de Vaart.

De Valkerijgang is een straat waar vroeger fabrieksarbeiders woonden: een straat in de schaduw en op de rand. Aan de ene kant rijst de groene berg van de Abdij Keizersberg, aan de andere kant bouwt ment laag voor laag een nieuwe sociaal woonblok en aan de achterkant doemen voorlopig nog de imposante restanten van De Botterij op. Dit voormalig fabrieksgebouw wordt op termijn gesloopt en vervangen door 'eengezinswoningen in een groene omgeving.'

'kunnen we een zwembad graven in het park?'

Dat laatste is precies waaraan het de Valkerijgang en de aanpalende Glasblazerijstraat ontbreekt. De huizen zijn er krap bemeten en het groen is al even beperkt. De buurt is historisch een van de armere van de stad.

Met zijn universiteit, zijn internationale brouwerij, zijn uitgebreide ziekenhuis heet Leuven een stad van kenniswerkers te zijn. Een rijke stad, een stad van innovatie en nieuwe ideeën. Dat gezicht wil Leuven tonen langs de Vaartkom. Men verwelkomt er bij voorkeur creatieve bedrijven uit de spits van de kenniseconomie. Een gulzige ambitie waar de architectuur van de nieuwe woontorens en kantoorcomplexen van getuigt. Maar zoals elke stad, kent Leuven ook een andere kant. Van de inwoners leeft 15 procent onder de armoedegrens. Het aantal kinderen in armoede verdriedvoudigde tussen 2004 en 2009 van 8,4 naar 26,4 procent. Dat zijn hallucinante cijfers.

In de Vaartkom ontdek je die andere kant letterlijk aan de achterkant van het Entrepotgebouw dat de grens tussen nieuw en oud markeert. In de buurt rond de Valkerijgang, Burchtstraat en Glasblazerijstraat spelen de nieuwko-

mers aan. De kansarmoede is er hoger dan gemiddeld. Nieuwe Belgen en oude armen leven op elkaars lip. Hier heeft Leren Ondernemen een huis ingericht en van een binnenkoer een groene oase gemaakt. Officieel valt deze buurt buiten de plannen van de stadsvernieuwing. Alles blijft er bij het oude. Maar de realisatie van de stadsontwikkeling knaagt nu al aan de leefkwaliteit van de mensen die in en rond de Valkerijgang wonen.

Het geluid van daverende machines, klopboren en ronkende motoren is de hele dag te horen. Ijzeren hekken bakken kaalgeslagen vlaktes af. Borden in vierkleurendruk bieden een blik op wat er zal komen. Op de beelden van de projectontwikkelaar flaneren mensen vrolijk lachend tussen het water en het aangelegde groen. Geen spoor van auto's. Van parkeerproblemen is geen sprake. Ook niet van doorgaand verkeer. Alles ademt rust en ruimte. Maar zal die ruimte er voor iedereen zijn? De bewoners aan de andere kant van het renovatieproject voelen zich soms in hun eigen straat teruggedrongen. Ook omdat de plannen voor de renovatie van de Vaartkom vooral uitgaan van statig en strak. De gebou-

wen priemen de hoogte in en het groen krijgt een afgemeten bedding. Het wilde groen dat in kieren en in dakgoten woekerde, verdwijnt samen met de verloederde gebouwen. De stadsvernieuwing draait om recreatief openbaar groen en ecologisch bouwen. Een groen dat van bovenuit wordt aangestuurd. Het is proper groen, een groen met

voorschriften. Van stadslandbouw, een eetbaar park of een buurtmoestuin is geen sprake. Buurtbewoners worden hierdoor in het beste geval herleid tot gebruikers van een groene ruimte met beperkte functies. Men mag er joggen en met de hond wandelen. Ravotten of wortels planten, zijn er minder op hun plaats.

'ja, 't is hier'

Door even in het verleden te kijken ontdekken we soms welke kansen we in de toekomst dreigen te missen.

Tussen de twee wereldoorlogen draaiden de industriële en ambachtelijke activiteiten langs de Vaart op volle toeren. Alleen al in de driehoek tussen Sluisstraat, Glasblazerijstraat en Mechelsestraat telde men niet minder dan twintig cafés. Maar tussen al die bedrijvigheid lag er ook grond gewoon braak. Soms gebeurde er niets mee, soms werd die grond ingepalmd. Zo teelden de broers Thomas bloemkolen en selder op een groot open veld tussen Tweewaters – waar nu de prestigieuze Balk van Beel ligt – en de achterliggende J.P. Minckelersstraat. Ze deden dat zonder chemische meststoffen: als eigenaars van een transportbedrijf met paarden hadden ze mest genoeg. De opbrengst verkochten ze rechtstreeks aan de conservenfabriek Marie Thumas aan de overkant van de Vaart. In 1938 slaagden ze er zelfs in de dikste selder van België te telen. Op grond die officieel niet als landbouwgrond bestond. Het was grond die daar lag en wachtte op een invulling.

Ongetemd groen kan van onverwachte waarde zijn.

Zeker in een grijze buurt als die van de Valkerijgang is wildgroei van groen belangrijk. Het Sluispark dat zich zal uitstrekken van de Vaartstraat tot aan de Glasblazerijstraat, staat nu ingekleurd als het groene hart van het vernieuwingsproject. Buurtbewoners kregen in het verleden de kans om hun dromen over dit park te verwoorden. De kinderen van de buurt en van de kinderwerking van Leren Ondernemen maakten tekeningen van een wild park met omgevallen bomen waarop je kon klimmen, ze kleurden een zwembad in en bedachten duizend bloemen die niet bestonden. In hun hoofd werkten ze aan een plek waar ze konden spelen zonder te letten op voorbijrazende auto's of op verbodsborden. Maar het zou jammer zijn mocht het groen zich laten terugdringen tot dit park en om groen en grijs streng van elkaar te scheiden. De spanning tussen de nieuwbouw en het geplande groen, en tussen bestaande woningen en de grillige wildgroei, zal in de komende jaren bepalend zijn voor het leven in de buurt waar Leren Ondernemen ligt. Dat was mee het uitgangspunt van het groenproject. Met

de kinderen en de volwassenen die we dagelijks of wekelijks ontmoetten, wilden we op zoek naar manieren om de leefomgeving te vergroenen. Misschien is het wel boeiend om een stoeptegels los te wrikken en daar een appelboom te planten? Of om een groen achterland aan te leggen? Of om ter ere van de broers Thomas de dikste selder van het land te kweken? Waarbij de selder niet in de potten van Marie Thumas belandt maar op ons eigen bord.

Rechts in de Valkerijgang is een metalen poort met in rode drukletters Leren Ondernemen op.

Afhankelijk van het moment van de dag staan er mensen bij de ingang. Ze leunen tegen de muur, staan op straat of zitten in de poort op een bank van oude ski's. Ze roken een sigaret of drinken een kop koffie. Ze hebben net geholpen in de keuken of lopen gewoon even langs. Ze babbelen. Ze lachen. Ze kijken wat rond naar niets in het bijzonder. 'Kom binnen', zegt iemand als je voor de poort stopt. "t Is hier.'

Omdat armoede in essentie terug te brengen is tot een gebrek aan ruimte – fysiek, mentaal, sociaal – wil Leren Ondernemen in de eerste plaats een plek zijn waar iedereen welkom is, waar mensen elkaar kunnen ontmoeten, praten, activiteiten organiseren, eten of huiswerk maken. Leren Ondernemen toont zich als een collectief van alle soorten mensen die zichzelf willen ontplooiën en vechten tegen armoede. Als vereniging waar armen het woord nemen wil Leren Ondernemen armoede en sociale uitsluiting volledig opheffen. Maar alles begint bij ruimte maken voor iedereen die buiten de maatschappelijke

DE DRUKKETHU

*'ik zit hier. d'r
zijn niet veel
plekken waar
ik gewoon mag
zitten. zonder
te betalen'*

lijke normen valt. Armoede is zo veel meer dan een financieel probleem. Het is een kluwen van sociale uitsluiting dat zich uitstrekt tot hoe en waar men woont, of en waar men werkt, hoe mobiel men is. Het gevolg van die samenhangende vormen van uitsluiting is een groeiende kloof tussen wie arm is en wie niet, tussen de haves en de have nots. Armoede uitbannen komt neer op het wegwerken van die kloof. Dat is niet zomaar een kwestie van materiële steun. Fysieke uitsluiting trekt sporen door je persoonlijkheid. Armoede zit ook in het hoofd. Mensen in armoede worden er dagelijks op gewezen dat ze niet mee tellen, dat ze dingen niet kunnen, niet weten en niet kennen, dat ze er anders uitzien en dat ze waardeloos zijn. Leren Ondernemen biedt hen een plek die hen in hun eigenheid erkent, die hun talenten apprecieert. De fysieke ruimte die ze er krijgen en vinden, brengt mentale rust en wakkert in het beste geval de eigen creativiteit aan.

Eens door de poort en door de wat donkere gang met links deuren naar kantoren en werkplekken en rechts vooral fietsen, kom je op een verrassend groene binnenkoer. Rondom zijn er hogere en lagere bakstenen gebouwen. In het midden van de koer groeit een boom. Voor en achter de boom staan houten bakken met aardbeien in het seizoen en tuinkruiden het hele jaar door. Tegen de muur van het gebouw aan de rechterkant schieten klimplanten omhoog. In opengesneden, gekleurde plastic flessen bloeien viooltjes en vlijtige liesjes. In de nok hangt een insectenhotel. Tussen klimplanten en flessen bevindt zich een deur. Op een houten bord met een tekening van een boot op woelige golven staat in stevige letters 'De Club'. De ruimte binnen is wit. Niet clean en afgeborsteld wit. Maar uitnodigend en niet bepalend wit. Witte muren, witte stoelen, witte tafels. Het is om de aandacht niet af te leiden en om letterlijk iedereen 'tot zijn recht' te laten komen. De Club is het domein - of beter: de vrijplaats - van de kinderen. Na school en in de vakantie komen ze hier samen om te schilderen, te kleuren, te spelen, te prullen, om alles te doen wat kinderen nu eenmaal doen en om de witte muren te bedelven onder hun

eigen schilderijen, tekenen of collages.

In het hogere gebouw aan de overkant bevinden zich de keuken, het restaurant en de sociale kruidenier. Tussen zeven uur 's morgens en zeven uur 's avonds komen hier dagelijks honderdvijftig mensen over de vloer. Zowel generatie-armen als nieuwe armen. Mensen die hier nog niet zo lang aankwamen en mensen die hier al langer wonen. Nieuwe klanten, vaste klanten en toevallige voorbijgangers. Jong en oud schuiven aan voor een betaalbare warme maaltijd, laten brieven ontcijferen, zoeken een gesprek of sluiten vrijwillig aan bij een van de deelwerkingen.

Naast het sociaal restaurant is er de ecoploeg die onder andere via de energiesnoeiers mensen inspireert om te besparen op hun energiefactuur of om meer ecologisch te leven zonder dat dit duur hoeft te zijn. Vrijwilligers krijgen de kans om de eigen kennis over energie besparen te delen met anderen. Maar er zijn ook de cultuurprojecten, het naaiatelier en de groenwerking. Al die deelwerkingen lopen in en door elkaar: Leren Ondernemen kiest bewust voor een integrale aanpak doorheen de generaties. Ontmoeting is

'ge moogt hier altijd terugkomen. of het moet al heel erg zijn'

essentieel. Tussen oud en jong, tussen wie graag in de keuken en iemand die graag met de handen in de aarde wroet. Zo hebben de kleuters de kruiden in de bakken op de binnenkoer geplant, terwijl de keukenploeg ze gebruikt en onderhoudt. Ook het insectenhotel is het resultaat van gedeeld kennen en kunnen. De volwassenen zaagden en hamerden, de kinderen pasten alle onderdelen in elkaar.

Leren Ondernemen splitst geen levensdomeinen op. Men vertrekt bij het hele gezin dat men bekijkt als het sociale netwerk rond de opvoeding van kinderen. Vader, moeder, tantes, nonkels, opa's, oma's, burens, begeleiders, iedereen die in het leven van kinderen en jongeren een rol van betekenis speelt, hoort bij de familie. Mensen en gezinnen in armoede ervaren vaak een gebrek aan sociale ruimte. Gezinnen voelen zich geïsoleerd en de contacten zijn naar binnen gericht. De stap naar de wereld er rond is groot. Leren Ondernemen probeert die sociale ruimte op te rekken door verschillende soorten ontmoetingen mogelijk te maken. Zo is de kinder- en jongerenwerking geen doel op zich. Ze maakt deel uit van het

ruime aanbod. Projecten voor volwassenen hebben uitlopers in de kinder- en jongerenwerking en omgekeerd.

Participatie is essentieel.

'Wat vind jij ervan?' is een vraag die vaak gesteld wordt door begeleiders als ze samen een bord soep eten met vrijwilligers. 'Hoe zou jij het aanpakken?' Mensen in armoede een stem geven, ze laten meespreken, meetellen en naar hen luisteren: het is de kern van Leren Ondernemen. Praktijken groeien vanuit concrete vragen en in overleg. Zo was en is er een duidelijke behoefte aan goedkope en gezonde voeding, aan sociaal contact. Moeders met jongere en oudere kinderen willen nu en dan ademruimte voor zichzelf en hun omgeving.

De basishouding in Leren Ondernemen is "presentie", aanwezig zijn, er echt zijn, in plaats van interventie. In het laatste geval wil men tastbare resultaten meten en gaat men uit van een efficiënte, doelgerichte aanpak. Interventie is de basis van nagenoeg alle maatschappelijke hulpverlening. Ze is methodisch, gecalculeerd en probleem-

gericht. Bij presentie staat oprechte aandacht en interesse voor de persoon centraal. Men is er voor de ander. Het gaat veel verder en dieper dan het kost wat kost wegpoetsen van problemen. Het gaat om een voorzichtige traagheid die zich niet dwingen laat. Niet de analyse of diagnose van problemen staat voorop, wel de zoektocht naar een bevredigende verhouding tot het leven. Soms lucht het meer op om langs de neus weg over de stapel onbetaalde rekeningen, de spijbelende zoon, de aanslepende zorgen of oude kwetsuren te praten, dan in een gericht en afgesproken therapeutisch gesprek. De stress van het dagelijks leven, wordt verlicht door heel even ergens te zijn waar alles wat buiten moet niet onmiddellijk van tel is. Het intens deelhebben aan eenvoudige alledaagsheid doet deugd omdat men zich betrokken voelt zonder dat er meteen een norm is waaraan men moet beantwoorden. Mogen zijn wie men is, is de opstap naar een beter leven. Toch betekent presentie niet 'laissez-faire'. Zo accepteert men binnen de vereniging geen racistische opmerkingen. Ook de begeleiders hebben hun interesses, hun overtuigingen, hun verwachtingen. Passie mag de motor zijn. Leren Ondernemen combineert

presentie met passie voor de mensen, voor de organisatie en voor een rechtvaardige, duurzame samenleving.

Bij Leren Ondernemen begint de dag meestal op dezelfde manier. Met een kop thee of koffie rond de grote tafel aan de kant van de open keuken. Soms neemt iemand een pil bij zijn koffie. Om wakker te worden en om de dag door te komen. 'Ge moet niet zo veel pillen slikken', merkt iemand langs de neus weg. Iemand anders vertelt over de dromen die haar uit haar slaap hebben gehouden. 'Dromen zijn bedrog, dat weet ge toch?' Voor veel vrijwilligers is helpen in de keuken de eerste en meest zichtbare kennismaking met Leren Ondernemen: groenten schoonmaken rond de tafels in het restaurant. Niemand vraagt om snel te werken. Het gaat er niet om het meeste aardappelen te jassen. Het gaat om samen aan hetzelfde te werken. Om zich aangesproken te voelen actief aan iets deel te nemen. Maar ook dat is geen noodzaak. Men kan ook gewoon zitten en kijken. Maar altijd zal op een bepaald moment de vraag komen: 'Doe je niet mee?' Heel vaak zal het antwoord zijn: 'Ik kan dat niet.' Blijven uitnodigen is een manier om negatieve passiviteit te doorbreken.

En in veel gevallen ontdekken mensen uiteindelijk waartoe ze allemaal in staat zijn. Het is verrassend voor henzelf en voor hun omgeving.

Leren Ondernemen wil niet alleen ruimte scheppen in en rond mensen, het wil ook hokjes doorbreken waar mensen in zitten of in geduwd worden. Mensen kunnen zich inzetten in het hier en het nu zonder dat het iets opbrengt, later of buiten de vereniging. Proberen, experimenteren, onderzoeken, anders leren, het zijn zaken die men bij Leren Ondernemen zonder grote woorden stimuleert. Vaak gebeurt dat via kunst. Omdat kunst voor iedereen – begeleider, ouder, kinderen – even verrassend, verwarrend of ongrijpbaar is. Kunst nodigt uit tot anders kijken en denken, het zet vanzelfsprekendheden op de helling en verbreedt ons wereldbeeld. Het is een manier om van Leren Ondernemen net die vrijplaats te maken waarin het samen bezig zijn ruimte creëert voor echte democratische relaties en authentieke interesse in een gemeenschappelijke wereld. Anders gezegd: 'We willen bij volwassenen en kinderen een bredere kijk ontwikkelen, solidariteit aanmoedigen, zelfvertrouwen steunen en hoop voeden om uit de

armoede te komen. Kansarmen willen zijn zoals de middenklasse. Ze worden weggeconsumeerd. We willen dat doorbreken door haalbare en fundamentele alternatieven te ontwikkelen. Samen ontdekken waar eten vandaan komt, is zo'n alternatief.'

Leren Ondernemen is:

- Een collectief van alle soorten mensen die zichzelf willen ontplooiën en vechten tegen armoede
- Experimenteren en onderzoeken: we willen vrijplaatsen creëren, plekken waar mensen ruimte krijgen om in beweging te komen, te leren en te ondernemen.
- Verscheidenheid en gelijkwaardigheid: vanuit die plekken werken we aan gemeenschapsvorming en solidariteit, vanuit wederzijdse nabijheid en geraaktheid.
- Zoeken naar nieuwe vormen van educatie, verkennen van het nieuwe, het andere, het vreemde. Sociaal-artistieke praktijken staan mee centraal.

De Club + Groen = Zuurstof voor iedereen

'kinderen vinden het fantastisch om met hun handen in de aarde te zitten, om te wroeten, om wormen en kevers te ontdekken'

Met dertig zijn ze. De jongens en meisjes die iedere dag voor en na school de ruimte van De Club innemen.

Ook op woensdagnamiddag en in de schoolvakanties komen ze naar De Club, het is hun plek op Leren Ondernemen. De kinderen zijn tussen 2,5 en 12 jaar en zij vormden de primaire doelgroep van het project Van Buurt tot Bord. Zij trokken met de neus tegen de stoeptegels door de buurt, legden kleine en grotere moestuinen aan en leerden onkruid weer als kruid zien.

De kinderen van De Club wonen niet allemaal in de buurt van Leren Ondernemen, ze komen van verschillende wijken in de stad. Maar ze hebben wel elk een verhaal van achterstelling en armoede. Sommigen dragen complexe problemen met zich mee, anderen zijn emotioneel gekwetst en vinden het daarom moeilijk standvastige relaties aan te knopen. Daarom is het belangrijk dat activiteiten niet in al te grote groepen plaatsvinden. We streven ernaar om zeer persoonlijk met de kinderen om te gaan, om zo vaak mogelijk individueel te werken. Als armoede een gebrek aan ruimte is – zoals we het op Leren Ondernemen formuleren – dan geldt dat zeker ook voor kinderen. De Club wil hen op alle vlakken ruimte bieden en werkt volgens dezelfde inzichten,

methodes en principes die Leren Ondernemen in zijn geheel hanteert.

Kinderen hebben thuis of in hun buurt zelden de ruimte om zich te ontplooiën, te spelen of de wereld verkennen. Door een drukke inrichting en een opeenstapeling van tv, computer, speelgoed, x-box... is het moeilijk om rust te vinden in hun eigen huis. De Club biedt hen fysieke ruimte waar ze zowel op adem kunnen komen als gestimuleerd worden om verder te kijken dan wat ze al kennen. De ruimtes waar de kinderen spelen, zijn daarom zo leeg mogelijk. Het spel- en knutselmateriaal bewaren we op een andere plaats. Het geeft hen de kans om de ruimte volledig zelf in te nemen, te onderzoeken en te bepalen.

Met het project van Buurt tot Bord trokken we zeer bewust naar buiten. We trokken op ontdekking naar de Keizersberg vlakbij of maakten een uitstap naar de bossen aan de rand van de stad. De kinderen herleefden letterlijk op deze tochten. Ze keken verwonderd omhoog naar de kruinen van de bomen boven hen, ze klommen de bermen op en lieten zich er weer afglijden. Het bos gaf hen een vrijheid die ze elders zelden ervaren. In een bos moet je niet netjes twee aan twee lopen, je hoeft niet de hele tijd stil te praten om anderen niet te storen en je kan kris kras over de weg rennen.

*“dat was keivies.
daar zaten skeletten in”*

Kinderen in armoede hebben vaak een beperkt sociaal netwerk.

Dikwijls kijken zij angstig naar de wereld buiten dat netwerk. Daarom willen we er op De Club alles aan doen om dat netwerk op te rekken. We proberen hen een veilige plek te bieden om van daaruit verder te gaan en het onbekende af te tasten. De begeleiding is erop gericht om veiligheid en vertrouwen te bieden. Zo maken we een opening naar interactie met andere kinderen, zowel binnen de kinderwerking als erbuiten.

Met van Buurt tot Bord brachten we veel vreemde elementen in De Club. We plozen braakballen uit, kneedden zaadbollen en haalden pieren uit de grond. We werkten ook geregeld samen met de Jeugdbond voor Natuur en Milieu (JNM), een jeugdvereniging die zich richt op natuur en milieu. Aansluiting met kinderen in armoede is daarbij niet vanzelfsprekend. De begeleiders en leden van JNM gebruikten nu en dan onze lokalen. En we probeerden ook samen activiteiten uit te bouwen.

Om de sociale groei en ontwikkeling van de kinderen alle kansen te geven, waken we er in die activiteiten over dat we niet vertrekken vanuit competitie. In De Club staat vriendschap centraal. Wat we doen, doen we samen. Bij een bosspel bakenen we geen twee kampen af, maar laten we de kinderen werken aan eenzelfde doel: samen een schatkaart puzzelen of vijftien verschillende tinten groen zoeken. We leren hen ook samenwerken door hen per twee een rugzak met materiaal te laten dragen of een fototoestel te laten gebruiken. Natuur en milieueducatie leent zich prima voor deze aanpak. Als je met z'n allen een omgevallen boom onderzoekt, gaat het zelden om wie de meeste, de eerste, de mooiste, de beste insecten vindt. Iedereen kijkt op zijn manier en iedereen ziet andere dingen. Door erover te vertellen, open je elkaars ogen.

*“hier denk ik gewoon efkens
aan niets anders”*

*'zijn stengel lijkt op een
klauw van een monster'*

In De Club willen we het hoofd van de kinderen zo veel mogelijk leeg maken. Allemaal zitten ze met een warboel aan vragen in hun hoofd. Ze hebben ruzie met hun vriendjes, ze lezen de zorgen op het gezicht van hun moeder, op school lukt het niet. In De Club zetten we al dat gepieker en getob aan de kant. Werken aan armoede betekent niet dat je je enkel focust op de problemen. Het is minstens zo belangrijk om kinderen gewoon te laten doen wat ze graag doen en wat ze in alle drukte van het leven rondom hen soms vergeten: spelen en verkennen. We streven er heel erg naar de vertrouwde paden te verlaten. Opvoeding en onderwijs komen dikwijls neer op normeren. Sommige normen zijn absoluut noodzakelijk om op te groeien tot een volwassene in de maatschappij, maar die normering breidt zich uit naar veel domeinen waar ze in se overbodig is. Speelgoed is vandaag zo gesofisticeerd dat je het maar op één manier kan gebruiken. In plaats van te tekenen, kleuren kinderen voorgedrukte platen van Disney of Studio 100. En wie knutselt, werkt aan zijn eigen knutselwerk. Ongewild sluip er competitie binnen in het creatief bezig zijn. Als alle werkjes getoond worden, vraagt men zich toch stilletjes

af wie nu het mooiste gemaakt heeft. Daarom vinden wij het interessanter om 'dat ieder werkt voor zich', te verruimen tot 'ieder werkt voor zich samen'. We beschilderen samen de plastic flessen die we ophangen, we verzinnen elk onze eigen droomplant - goed of slecht is hierbij niet van tel. Een droom kan je niet beoordelen - en we brengen ze samen tot een droomtuin.

Wij proberen vanzelfsprekendheden in vraag te stellen. We willen kinderen aanscherpen om divergent te denken, om meerdere mogelijkheden te zien, om een nieuwe wereld te scheppen en om duizend antwoorden te geven op een vraag. Voor begeleiders en voor oudere kinderen betekent dit dat ze zich moeten loskoppelen van hun eigen logica en zekerheden. Dat maakt het moeilijk, uitdagend en boeiend. Zeker omdat de grootste en meest waardevolle leerkanalen zitten in het samen leren: kinderen van elkaar, begeleiders van kinderen, ouders van kinderen en omgekeerd.

Om dit proces in gang te zetten, brengen we spullen en materialen de ruimte binnen die van alles kunnen betekenen en zijn. Stokken worden dan zwaarden of beenderen van een uitgestorven dier.

Met stenen maken we composities of we ordenen ze per grootte en per kleur. Onkruid tussen de straatstenen wordt interessant als je de geneeskrachtige eigenschappen leert kennen of als je het uitgraft en plant in een bak. Zaaïen en planten hoeft niet op een lijn: het kan ook in cirkels. Al treedt er hier ook een spanning op. Als je gaat tuinieren, is niet alles zo maar mogelijk of toegelaten. Zaden moet je niet te dicht op elkaar zaaïen, wil je toch nog enig resultaat hebben. Dat laatste is niet onbelangrijk voor de kinderen. Het is zoeken naar een evenwicht tussen tonen hoe het moet en hen de kans geven om te experimenteren.

Kunst is een ideale manier om normen en vaststaande logica's te doorbreken.

Kunst dwingt ons zacht, soms harder, onze vertrouwde schema's los te laten. Leren Ondernemen heeft een lange traditie om via kunst en cultuur kinderen en volwassenen in beweging te brengen. Ook in het project Van Buurt tot Bord maakten we een omweg via de kunst. Met de Quadra Medicinale van Jef Geys brachten we de kruiden in de buurt in kaart; door naar de verticale tuinen van Stefano Boeri te gluren, ontdekten we

dat groen ook kan op de meest onmogelijke en ondenkbare plekken. En het kunstige keuken- en kookwerk van René Redzepi leerde ons dat koken, proeven en eten schikken ook een vorm van kunst is. Kunst maakt het alledaagse bijzonder. Het groen in de buurt van Leren Ondernemen is groen dat je snel vergeet of over het hoofd ziet. Het zijn maar paardenbloemen, netels of perzikkruid. Het is niets bijzonders. Het is niet eens echt mooi. Tot je het plukt en van onder tot boven bekijkt. Tot je leert dat weegbree helpt tegen brandnetels. Op dat moment wordt doodgewoon groen plots speciaal.

Het bijzondere aan in de tuin werken of door een veld lopen, is dat het 'nu' centraal staat. Voor even zijn er geen gedachten aan een onaangenaam verleden of aan een doel dat moet bereikt worden. Dat sluit mooi aan bij de presentiehouding waar Leren Ondernemen en dus ook De Club voor staat. Er zijn in het leven van de kinderen vaak al genoeg mensen die bezig zijn met een stappenplan of met de verwerking van een vervelend verleden. In De Club mogen die toekomst en dat verleden er zijn, maar het is het hier en nu dat telt.

De begeleiders stellen zich open voor de kinderen met al hun complexiteiten. Ze spelen mee, doen mee, denken mee, lachen mee en huilen soms mee. Het is voor hen even spannend afwachten als voor de kinderen welke groenten zullen groeien in de tuin en welke niet. Met natuur, milieu en het groen in de buurt bezig zijn, prikkelt op een zeer eenvoudige manier een fundamentele verwondering. Of zoals een van de vrijwilligers vertelt: 'Het is zo belangrijk dat je van jongs af in contact komt met basiselementen. Met vuur, met aarde, water en lucht. Niet dat ze allemaal een vuurtje moeten beginnen stoken - al zouden ze dat wel willen - maar je kan

dat doen door met klei te werken of door groenten te kweken. Kinderen vinden dat fantastisch. Om die aarde te kneden. Om er leven in te vinden. Om samen te werken. Het is niet 'mijn tuin', het zijn niet 'mijn groenten'. Het is van ons allemaal samen. In de tuin heb je ook een plek om gewoon te zitten. Om alle problemen aan de kapstok te hangen. Je concentreert je op iets anders. Op planten. Op onkruid wieden. Het lijkt misschien wat nutteloos omdat het niet onmiddellijk in cijfers en waarden uit te drukken valt, maar juist daardoor is het zo waardevol: het nut van het nutteloze.'

'Dat kriebelt zo zalig.'

Tips uit de praktijk

- Werk met kleine groepen.
- Naar buiten gaan geeft zuurstof.
- Het concrete spreekt meer aan dan een lange uitleg.
- Kies voor spellen zonder competitie.
- Kies voor spellen waar samenwerking centraal staat.
- Combineer in spellen uitbundige en rustige elementen.

STEEKKAART 1

• Plantenmemory.

De begeleider maakt een groot blad met 8 vakken en in 4 vakken een voorwerp uit de natuur. Een steen, bes, kastanje, blad of tak. De kinderen zoeken hetzelfde voorwerp om zich heen. Daarna schilderen ze deze voorwerpen op een groot blad. Of ze schilderen de voorwerpen zelf en drukken ze af op een groot blad.

Het is een eenvoudige manier om kinderen contact te laten maken met de natuur. Ze leren goed kijken naar wat er allemaal leeft en groeit. Ze kunnen zich uitleven in het zoeken en daarna rustig schilderen.

STEEKKAART 2

• Natuurbelevings-schattenjacht

Kinderen zoeken in het park van de Keizersberg naar voorwerpen die niet in de natuur thuishoren. Blikjes, plastic flessen, karton. Bij elk van die voorwerpen is een opdracht verstopt rond natuurbeleving:

- Eén minuut stil zijn. Luister met je ogen dicht naar de verschillende geluiden en noem er minstens vijf.
- Zoek iets dat geurt en laat het ruiken.
- Zoek allemaal iets om te laten voelen in het voeldoosje. Laat raden wat het is.
- Zoek een stokje, geef dit achter de rug door en raad welk het jouwe was.
- Zoek je dierenvriendje: de kinderen krijgen een kaartje met een dier op hun rug en maken dit geluid.
- De regenboog is uit elkaar gespat en alle stukjes groen zijn hier terechtgekomen: ga op zoek naar vijftien verschillende tinten groen.
- Beeld een dier uit.

Als de opdracht goed is uitgevoerd, krijgt ieder om de beurt een puzzelstuk van de schatkaart. Op het einde leggen ze alle stukken samen en gaan ze op zoek naar de schat.

Groen van hier

Naar het schijnt was de bemanning van de eerste Nederlandse zeilboten die de kusten van Manhattan bereikte, overdonderd door de geur van wilde bloemen die in de lucht hing. Voor New York een woud van baksteen en beton werd, was het een moerassige vlakte met een rijkdom aan bloemen en planten. Niet minder dan 1354 verschillende soorten groeiden er. Van gentianen over zonnedauw tot orchideeën en asters. Het meest verrassende is dat er ondanks de aanleg van straten en pleinen en het bouwen van de ooit hoogste wolkenkrabbers van de wereld toch nog 778 van die soorten op straat overleven. De stad is een botanisch kabinet, maar deze wilde natuurpracht is weinig gedocumenteerd en gewaardeerd. Het gros van de planten die zo maar om ons heen groeit, noemen we onkruid. Alles wat we normaal vinden, kunnen we moeilijk als bijzonder beschouwen. Tenzij je het eens van de andere kant bekijkt.

De Kempische kunstenaar Jef Geys tast graag de grens tussen kunst en het doodgewone leven af. Ooit plaatste hij in plastic verpakte bloemkolen, spruiten en broden op een sokkel. 25 euro, toen nog 1000 Belgische frank, per stuk

vroeg hij er voor. En toen hij een beeld mocht plaatsen in het park Middelheim in Antwerpen, suggereerde hij om het park gewoon om te ploegen om er een eetbare stadstuin van te maken. De essentie van kunst, meent hij, is haar capaciteit om een sociale impact te hebben, om zo weinig mogelijk als vanzelfsprekend aan te nemen. En dus kijkt een kunstenaar net iets anders naar wat hij om zich heen ziet. Naar groen in de stad, bijvoorbeeld. En over hoe negatief er gesproken wordt over dat niet aangeplante groen. Het is hinderlijk, ongewenst, onnuttig, invasief. Maar wat als we dat groen de aandacht geven die het misschien wel verdient? Als we de eventueel geneeskrachtige eigenschappen ervan opsporen? Kan dat groen dan van vervelend bijverschijnsel een symbool worden van verzet en overleving? Een pijnstiller voor die bevolkingsgroep die net als dat onkruid als hinderlijk en onnuttig wordt beschouwd?

In 2008 nodigde Geys vier kennissen in vier verschillende steden uit – Brussel, New York, Moskou en Villeurbanne – om op natuurexploratie te gaan in de vierkante kilometer rondom hun woonplaats of werkplek. Hij gaf hen een zeer specifieke opdracht mee: verzamel

twaalf verschillende kruiden, fotografeer ze in hun natuurlijke habitat, oogst ze, droog ze en noteer hun namen en hun specifieke eigenschappen. Het resultaat van die lokale natuurexpedities was te zien op de Biënnale van Venetië in 2009.

Onder de titel Quadra Medicinale gaf Geys een inkijk in de wondere wereld van de stedelijke botanica. In tegenstelling tot de klassieke definitie van kunst en copyright waarbij kopiëren plagiaat heet en tot rechtszaken leidt, spoorde Geys de bezoeker net om zijn Quadra Medicinale veelvuldig te kopiëren. Om precies hetzelfde te doen in zijn buurt, en om zo collectief een repertorium op te bouwen van al het stedelijk onkruid over de hele wereld.

*'ik dacht:
onkruid dat
moet je
wegdoen.
maar toen keek
ik beter en
zag ik hoe
mooi het is.'*

Het was een uitdaging die we bij Leren Ondernemen graag aangingen. Natuur is in de stad vaker onzichtbaar dan zichtbaar. Je moet al moeite doen om door het overheersende grijs het soms frêle groen te zien. In de buurt van Leren Ondernemen slingert dat groen langs regenpijpen omhoog of pronkt het als een verdwaalde boom op het dak van een nog te slopen fabrieksgebouw. Maar je moet kijken, goed kijken, om het te zien. En pas als je het ziet, kan je het waarderen. Bovendien is het opvallend dat als kinderen in De Club praten over de natuur, het altijd iets is wat ver weg ligt. Het is nooit dat plukje gras rond een lantaarnpaal of dat reepje mos tussen twee straatstenen.

De natuur leren beleven, is de natuur ontdekken. Dat is eenvoudiger in een bos of in een groene vallei. Daar moet je gewoon je ogen openhouden en je hoofd een beetje links en rechts en ook een beetje omlaag draaien om vogels, bomen en bloemen te zien. Het ligt minder voor de hand in een dicht bebouwd deel van de stad. Om hier de rijkdom te ontdekken van wilde planten, van stevige overlevers en van soorten die aan een morzel grond genoeg hebben om te woekeren, is het nodig om anders te kijken en om het evidente naast je neer te leggen. Wilde natuur in de stad is vaak ongewild. Maar de Quadra Medicinale van Jef Geys is een wonderlijk eenvoudig venster op een zelden geziene wereld.

*'op straat
stappen mensen
erop. We
hebben het
geplukt en in
onze boeken
gekleefd.'*

Foto: Tim De Backer

Misschien dat mensen het zich wel afvragen.

Of je aan natuurbeleving moet doen met kinderen in armoede, en zeker of je dat op een structurele manier moet doen, of de natuur – met andere woorden – een plaats verdient in je dagdagelijkse werking rond armoede en uitsluiting? Het antwoord op die als redelijke vraag vermomde onredelijke twijfel kwam op de eerste dag dat we met de kinderen de ‘klassieke’ natuur in trokken. Heel concreet gingen we met de verschillende leeftijdsgroepen naar groene oases, dichtbij of verder van de vereniging. Met de kleuters beklommen we de Keizersberg; met de middengroep (kinderen van 5 tot 8 jaar) reisden we met bus naar het Meerdaalwoud en met de oudste kinderen (8 tot 12) gingen we op pad met een schaapherder in Tremelo.

De schaapherder vertelde over de bloemen die de kinderen zagen, de kinderen mochten mee de schapen drijven. In het bos en op de berg organiseerden we een spel om de zintuigen op scherp te stellen. We wilden de kinderen omhoog en omhoog laten kijken, we wilden ze laten ruiken, voelen en tasten (zie

inzet). Zoals steeds waren het spellen zonder competitie, waar samenwerking en samen zoeken belangrijker waren dan tegen elkaar op bieden.

Per twee kregen ze ook een rugzak mee met een loepepotje, een zoekkaart, een potlood en blanco kaartjes. Een begeleider vertelt: ‘Het bos bracht een vreemd soort rust. Het was nooit eenvoudiger om hun interesse te wekken en hun nieuwsgierigheid te prikkelen. We hadden een structuur voorzien, een spel, en daarna lieten we hen met de knieën op de grond de bodem afspeuren naar al het mogelijke leven. Maar die structuur was nooit dwingend. Sommige kinderen vonden het vooral leuk om met stokken een kamp te bouwen, anderen waren lang zoet met het zoeken naar diertjes onder bladeren of tussen de wortels van bomen. Ze hadden ruimte om te bewegen, te ravotten en te spelen en het lukte ook wonderwel om samen naar de naam van een insect op de kaart te zoeken. De loepepotjes werden iets waar kinderen later opnieuw naar vroegen. Nu nemen we ze bijna altijd mee, ook als we gewoon naar de tuin gaan of hier op de binnenplaats zitten.

Sommige kinderen vinden het gewoon fijn om dat kleine leven te bestuderen.’

'er lagen twee babyvogels op de koer. ze waren uit het nest gevallen en hun mama en papa waren ze kwijt. we hebben keiveel wormen gezocht om ze eten te geven. ik weet niet of ze nog leven.'

De kracht van natuurbeleving is dat het toelaat afstand te nemen van het gewone leven. In het bos of in de tuin mogen kinderen – en hun ouders – gewoon 'zijn'. De rugzak met problemen kan aan de kapstok en het hoeft ook niet over geld-, woon- of andere zorgen te gaan. De problematiek staat niet centraal. Natuurbeleving verruimt de wereld van kinderen en hun ouders in armoede. Een vrijwilligster verwoordt het zo: 'De angst verdwijnt. De angst om naar buiten te komen, om met anderen samen te werken. Samen in de natuur zijn of in de tuin werken, biedt de kans om op een heel spontane manier met elkaar om te gaan, in een niet bedreigende activiteit. Dat is het waardevolle. Het moet niets opbrengen. Het gaat over samen iets doen en de blik op de wereld openen.'

'nu kijk ik soms wel naar planten.'

*'onkruid is soms saai.
behalve als het mooi is.'*

Precies om die wereld te openen en grenzen te verleggen, zochten we in het traject rond natuurbeleving contact met de Jeugdbond voor Natuur en Milieu. Die jeugdorganisatie heeft veel ervaring in en kennis over de ontwikkeling van natuurbeleving bij jongeren tussen 7 en 26 jaar. De idee was om samen activiteiten te organiseren waarbij de begeleiders van JNM kennis maakten met de aanpak van Leren Ondernemen en omgekeerd. Zo werkten we een keer samen een groots opgezet spel uit waarbij de kinderen van Leren Ondernemen en die van de JNM-afdeling Leuven samen de Keizersberg moesten redden van een geplande kerncentrale. Ook hier lag de nadruk op het samenwerken aan eenzelfde doel. 'We hebben er allemaal heel erg van genoten', wist een van de begeleidsters van JNM te vertellen.

Ondanks de goede wil van beide zijden bleek deze uitwisseling in de realiteit minder evident. De activiteiten van JNM vinden traditioneel in het weekend plaats. Het zijn momenten waarop de kinderen die in de week naar Leren Ondernemen komen moeilijker te bereiken zijn. Ook al gaat de activiteit in De Club door, een voor hen bekend terrein.

Eén keer vermelden dat ze op zaterdag welkom zijn, is niet voldoende. Eigenlijk moet je ze actief ophalen. Dat vraagt een inspanning. Sommige kinderen wonen in de buurt, andere niet. Voor hen is het al helemaal moeilijk om zonder georganiseerd vervoer op Leren Ondernemen te geraken. Je kunt ook niet verwachten dat de kinderen automatisch een lunchpakket mee hebben. Wat voor het reguliere jeugdwerk evidenties zijn, zijn dat voor kinderen in armoede veel minder. Al biedt een project als dat rond Jef Geys wel een manier om de verschillen ten dele te overbruggen. Zowel voor kinderen van buitenaf, die eventueel al met natuurbeleving vertrouwd zijn als voor kinderen die voor het eerst naar de natuur leren kijken, is het een nieuwe en andersoortige aanpak. Het verplicht beide groepen te kijken naar die onopgemerkte natuur in een weinig natuurlijke omgeving.

Van het groen buiten de stad richten we onze blik naar de natuur in de stad.

Want, kijk, je hoeft niet altijd ver te wandelen om natuur te vinden. Zoals Jef Geys een vierkante kilometer afbakende, knipten wij een stuk uit de kaart van Leuven: de buurt van Leren Ondernemen. En we gingen met een fototoestel – opnieuw per twee – een schepje en een tekenboek op stap. 'Het was echt wel gek', vertelde Aissa, een van de kinderen, achteraf. 'Planten groeien in gras, dacht ik. Maar nu zag ik planten op de muur en uit stenen groeien.' In een plantengids zochten we samen de namen op van de kruiden die we vonden en we noteerden ook telkens de Latijnse naam. Onderweg leerden we ook wat de bijzondere – soms bijna magische – kracht van sommige planten was. Stinkende gouwe helpt tegen wratten. Grote weegbree verzacht het prikken van brandnetels. Brandnetels zijn dan weer lekker in de soep. 'Pfft', merkte Zora op. 'Ik dacht dat het onkruid was. Vies, lelijk onkruid. Ik dacht dat het niets waard was.'

Van elke soort, plukten we een exemplaar. We droogden de planten, tekenden hen na en noteerden net zoals de kennissen van Jef Geys de Nederlandse naam, de Latijnse naam en de speciale eigenschappen. Samen met een foto van de vindplaats, stelden we de planten een maand lang tentoon in het sociaal restaurant. Op het oogstfeest eind augustus daagden we alle 150 bezoekers uit om ook in de buurt op stap te gaan en met een plant terug te komen die we nog niet gevonden hadden. Zo stelden we het uitgebreide herbarium van onze buurt samen, een plek waarvan niemand vermoedde dat het een kleine botanische schatkamer is. Het is gewoon een kwestie van (anders) kijken.

*'help, een slang, riep ik.
het was een regenworm.
dat vergeet ik nooit.'*

Het mooie en boeiende aan het traject rond Jef Geys is dat je er alle kanten mee op kunt en dat je het steeds anders kan interpreteren en invullen.

Bovendien verandert de natuur in de stad even goed mee met de seizoenen. In het voorjaar steken ook in de goot de voorjaarsbloeiers de kop op. Opnieuw gingen we op pad en speurden langs muren en borduren, maar deze keer sorteerden we de planten die we vonden per kleur, op stekeligheid, op geur.

We tekenden ze na, knipten de onderdelen van de planten apart uit en stelden met al die bloemen, bladeren, stengels en wortels onbestaande droomplanten samen. De vlammende spacebloem, noemden we ze. Of de lachende bloem. Of de regenbloem. Van de droombloemen was het vervolgens een kleine stap naar het ontwerpen van een eigen droomtuin. Eens je door de ogen van Jef Geys naar de dingen om je heen kijkt, vouwen de mogelijkheden zich als een landkaart open. Telkens kan je de scherptediepte van je blik aanpassen, van heel dichtbij, naar net iets verder, tot heel ver weg.

Precies zo gingen we in de eigen buurt te werk. Omdat dit een buurt in de overgang is, een plek waar de straten er iedere dag anders bij liggen omdat dan weer hier, dan weer daar een graafmachine asfalt en aarde heeft weggeschept, is dit ook een buurt van de voorlopigheid. Gebouwen staan leeg in afwachting van de sloop. Tussenzones liggen braak in afwachting van een definitief plan. Veel is nog onduidelijk, maar dat biedt ook kansen om wat er voorlopig is mee vorm te geven. Met de oudste kinderen en een aantal kunstenaars dachten we zo na

over hoe een park in de buurt er moest uitzien. Er was zelfs een plek waar we onze dromen konden waarmaken. De kunstenaars hadden van oude paletten en ander afvalhout zitbanken, een hutje en wanden gemaakt. Het eerste wat de kinderen zeiden toen ze dit zagen was: 'We missen groen.'

In het verlengde van het traject rond Jef Geys en als opstap naar het spelen met de verticale tuinen van Boeri, besloten we een flessenwand te maken waarin we de wilde natuur uit de buurt samenbrachten. Niet alleen maakten we van afval – plastic flessen – een nieuw product, we gaven ook het onkruid het statuut van officiële sierplant. Concreet trokken we opnieuw met schepjes en emmertjes door de straten, we staken herderstasje, duizendblad en andere wildgroeiers uit en plantten ze opnieuw in een groen geschilderd plastic fles waarvan we de bovenzijde hadden opengesneden. De flessen met de planten hingen we tegen de houten wanden van het huisje. Aan de buitenkant. Zodat de regen erbij kon. Want ook dat ondervonden we: eens je de planten uit de grond haalt, hebben ze meer water nodig. Maar we zagen ook dat je ze op de meest onverwachte plekken planten

kan doen groeien of een tuin beginnen. 'Weet je wat het is', vertelde Kim Theys, die het project mee begeleidde. 'Je wakert een gevoeligheid aan. Plots merk je dat de kinderen onderweg naar de straat wijzen en zeggen, hé, Kim, is dat geen plant die je kan opeten. Hoe de bloemen heten, dat vergeten ze. Maar ze kijken bij momenten heel anders naar de wereld om hen heen.'

Stap voor stap.

1. Neem een kaart van de buurt en stippel er een weg op uit.
2. Stop een fototoestel, een notitieboekje, een potlood en een loeppetje per groepje kinderen in een rugzak.
3. Ga op weg en probeer tien verschillende planten op straat te vinden.
4. Neem van elke plant een foto, maak van elke plant een tekening, pluk hem en bewaar hem in het notitieboekje. Noteer waar je hem vond.
5. Zoek de naam van de plant op. Maak er een tekening van.
6. Knip alle plantendelen uit. Stel nieuwe planten samen.
7. Verzin je eigen planten. Droom van je eigen tuin.
8. Graaf onkruid uit, plant het in een opengesneden fles en hang het aan de muur. Het begin van een hangende tuin.
9. Maak van bladeren, bloemen, stelen sjablonen en spuit ze met groene verf op de muren van de hangende tuin.

Tips.

1. Laat kinderen zich inbeelden dat ze fotograaf zijn. Of tekenaar. Of onderzoeker. Het stimuleert hen om onderweg bezig te zijn.
2. Wissel regelmatig af. Iedereen wil wel eens een foto nemen.
3. Wie zegt dat hij niet kan tekenen, moet het vooral proberen. Hier geldt: juist is niet noodzakelijk goed. Wat je zelf tekent, is altijd goed.
4. Je kan dit traject ieder seizoen herhalen. Hou er een logboek van bij en zo kan je zelf veranderingen vaststellen.

'in de tuin vertel je dingen die je nergens anders vertelt.'

Aandachtspunten.

1. Kinderen in armoede zijn niet zo makkelijk te motiveren voor activiteiten die buiten het normale schema vallen.
2. Als je een dagactiviteit organiseert, zorg dan voor boterhammen en toespijs. Eventueel kan je dat aanvullen met eetbare planten?
3. 'Ik kan dat niet', is een basisreactie op iets vreemds. Een op een werken en blijven motiveren, is belangrijk. Soms is dat extra duwtje nodig.

STEEKKAART

• Bouw een blotevoetenpad in de buurt.

Een heerlijk zomers spel. Met ballonnen, plastic, een emmer met water, stenen, takken, bladeren, modder een blotevoetenpad maken. Als het pad klaar is, leiden de oudere kinderen de jongere geblinddoekt over het pad. Zo komen de kinderen op een andere manier in contact met de natuur.

In Porto Nuova Isola, een hippe buitenwijk van Milaan verrijst het eerste verticale bos van de wereld.

De Italiaanse architect Stefano Boeri heeft twee woontorens ontworpen van 80 en 112 meter hoog, met 900 bomen verdeeld over de terrassen rondom het gebouw. Van het gelijkvloers tot de hoogste verdieping: overal groeien bomen. Boeri heeft het over een hangend stadsbos en over biologische architectuur: natuur en gebouwen snijden elkaar niet langer de pas af, maar lopen in elkaar over.

Porto Nuova Isola is geen plek voor arme mensen. Groene, vooruitstrevende stadsprojecten komen zelden tot bloei in de armere wijken van de stad. In zekere zin werkt de twintigste-eeuwse tweedeling tussen de arme stadsbewoner in een woud van beton en de rijke man in zijn huis in het groen nog steeds door. Maar toch zien we meer en meer dat oudere fabrieksbuurten in de stad vernieuwd worden, met veel licht en lucht en groen, om welstellende mensen terug naar de stad te lokken. Bij Leren Ondernemen vinden we het net boeiend om de wereld op z'n kop

te zetten, om onbereikbare dromen zo te hertalen dat ze overal wortel kunnen schieten, niet alleen in de rijkere woonomgevingen. En dus creëerden we met onze groentetuinen op de meest onmogelijke plaatsen een eigen versie van de luchtbossen van Stefano Boeri. Onze aandacht ging niet zozeer uit naar deze bijzondere en ecologische vorm van spektakelarchitectuur, maar wel naar de idee dat een zaadje en een handvol grond het begin kunnen zijn van iets groots.

De grens tussen landbouw en stad lijkt overal in Europa te vervagen. Braakliggende terreinen worden steeds vaker ingezaaid met eetbare planten, op balkons verschijnen potten vol aardbeien en sla, in het station van de Engelse stad Totnes verving men de snoepautomaten door aardbeiplanten en braambesstruiken en in België kan het aanbod van volkstuinjes de vraag amper bijhouden. Stadslandbouw is meer dan een rage. Ze is hier om te blijven. Precies omdat ze om zo veel meer draait dan om voedsel verbouwen. Groenten telen in de stad, sluit aan bij het groeiende verlangen om de voedselproductie opnieuw tastbaar, lokaal, bereikbaar en duurzaam te maken. Bovendien bevoor-

dert samen werken in de tuin op een bijzondere wijze de sociale cohesie in een wijk of een buurt. Het heeft ook een pedagogische functie: kinderen die nooit eerder een tomatenplant van dichtbij zagen omdat die meestal in afgesloten serres groeien ergens ver weg van de stad, zien die nu in het park in hun wijk veranderen van plant met gele bloemen in plant met rode vruchten.

De oudste groep kinderen van Leren Ondernemen verzorgt al enkele jaren een groentetuin.

Met wisselend succes. Zeker het eerste jaar verliep moeizaam. De ene tuin op het Valkenplein lag ingesloten en kreeg nauwelijks zon. In de andere tuin – een stadstuin in de Ridderstraat – aten de slakken alles op wat er probeerde te groeien. Goede, onbebouwde grond is schaars in de buurt van Leren Ondernemen. En toch willen we blijven inzetten op dat zelf kweken van groenten. Niet alleen omdat gezond, vers en gevarieerd voedsel een dagelijkse bekommernis is voor gezinnen in armoede, maar ook om onbestemde plekken in de buurt weer groen in te kleuren. Door eigen groentetuinen te onderhouden op maat van zowel de verschillende leeftijdsgroepen van de kinderen als van de volwassenen, is het niet de bedoeling stadslanbouwers in spe op te leiden. Het gaat erom kinderen en volwassenen in contact te brengen met het volledige proces van de voeding. Om hen te laten ervaren wat er nodig is zodat dat ene zaadje een eetbare vrucht kan worden. En om de link te leggen tussen de aardappelen op het bord en de tuin waar

-‘ik heb het thuis eens geprobeerd. met de pit van een pruim. ik heb hem in de grond gestopt. maar er gebeurde niets.’
-‘heb je hem water gegeven?’
-‘elke dag.’
-‘dat was misschien te veel.’

ze uit komen. Ook willen we hen tonen dat je geen reusachtige tuin nodig hebt om groenten dichtbij huis te telen. Een paar bloempotten kunnen volstaan. Er zijn niet altijd grootse ingrepen nodig om groen voor iedereen bereikbaar te maken.

Terwijl de tuinen van de kinderen in en rond Leren Ondernemen liggen, bewerken de volwassenen een tuin aan de Remyvest. Dat is het laatste onverkavelde stuk grond aan de binnenkant van de Leuvense ring. Het is een 'Samentuin' die Leren Ondernemen deelt met een aantal andere mensen. Welke groentebedden van wie zijn, herken je aan het type afbakening: de planken zijn van Leren Ondernemen, de boomstammen van de buurt. Iedere donderdagvoormiddag fietsen vijf tot tien vrijwilligers van de groenploeg de berg van de Brusselsese straat op om er in de tuin te werken. Een keer per maand kwam er het voorbije jaar een praktijkbegeleider van Velt langs om de basisprincipes van het ecologisch tuinieren bij te brengen (zie kader). Er geraken vraagt een inspanning en verhoogt dus ook de drempel.

Aan de andere kant genieten de vrijwilligers van de groenploeg er erg van om even helemaal weg te zijn. De tuin is een verborgen paradijs in de drukte van de stad en werd al snel een plek om tot rust te komen, om aan niets anders te denken of om – zoals Marie-Josée, een van de vrijwilligsters het zegt – 'honderd procent te genieten.' Door samen in die tuin te werken, door onkruid te wieden, een teeltplan op te stellen en te oogsten, groeide er heel spontaan een dynamiek tussen de vrijwilligers onderling en de begeleiders. Het ging al lang niet meer alleen om groenten telen, het ging hoe langer hoe meer om zorgzaamheid op alle vlakken. Voor de grond die men bewerkte, maar ook voor de mensen met wie men werkte.

'Je zag een eensgezinde groep van mensen die voor hetzelfde gingen. Dat was sterk', vertelt Moo.

Een eigen tuin onderhouden, is pas zinvol als hij je niet boven het hoofd groeit.

Daarom zochten we voor elk van de leeftijdsgroepen van de kinderen een tuin die net groot genoeg was om het overzicht te bewaren. Met de kleuters zaaiden en harkten we in de bakken op de binnenkoer van Leren Ondernemen. De 5 tot 8-jarigen werkten in de stadstuin waar Tomas en Kaya wonen, twee kinderen van de kinderwerking.

Ze groeven er de dolomiet uit, verwijderden de plastic folie van de grond en bakenden er bedden af om hun keuze van groenten te planten. De oudste kinderen ruilden hun mooie, maar verre tuin in het Schorenhof in Wilsele in voor een voorlopige tuin op het onbepaald stuk niemandsland waar binnen een tijdje het Sluispark wordt aangelegd. De groendienst van de stad Leuven stortte een berg aarde en maakte er een talud van. Met de volwassenen timmerden we een zevental houten groentebedden die we een beetje kras op de afgevlakte berg zetten.

Zes groentebedden zaaiden we zelf in met o.a. wortelen, spinazie, pompoen, rode bieten en sla. Een groentebed lieten we braak liggen voor de buurt.

Twee vrouwen lieten er hun groenten in groeien. De idee was om van de Sluis-tuin – zo noemden we deze voorlopige tuin – een buurttuin te maken, waar we samen met de kinderen en de buurtbewoners zouden werken. Voorlopig is dit een voorzichtig initiatief gebleven. Een keer per maand wilden we een ‘samenwerk-dag’ organiseren, maar om mensen hiervoor te motiveren is intensieve promotie nodig: een bordje aan de voet van de verhoging waarop de tuin ligt, volstaat niet. Je moet van deur tot deur gaan om bewoners te overtuigen. Om het zaaigoed voor de tuin te financieren, werkten we een ‘growfunding’-campagne uit: voor een vrijwillige bijdrage kon iedereen peter of meter worden van een plant naar keuze.

Ook hier hopen we in de toekomst meer werk van te maken. Het is een boeiende en verrijkende vorm van alternatieve financiering die inzet op betrokkenheid en samenhangigheid.

*‘hier groeien bloemen om op te eten.’
‘hoe smaken ze?’
‘naar zeepsop.’
maar wel lekker.’*

Zowel bij de tuinen van de kinderen als die van de volwassenen is inspraak essentieel.

Om te beslissen wat we zouden planten, vertrokken we bij de kinderen van hun lievelingseten. Pizza!, werd er geroepen. Frietjes! Spaghetti! Ijs! Van zaad naar groente volgden we nu de omgekeerde weg: van eten op het bord naar zaad in de grond. Het Pim Pompoen kwartetspel van Velt dat zaden en groenten met elkaar verbindt, was hierbij een ideaal hulpmiddel. We besloten om pizza’s, spaghetti en frieten te laten groeien en zochten uit welke groenten we daarvoor nodig hadden. Zowel met de kleuters als met de oudste groep stelden we zo een teeltplan op. In de bakken op de koer plantten we met de kleuters radijnen, goudsbloem, wortelen, ajuinen, aardbei en sla. Het was opvallend hoe geconcentreerd ze waren tijdens het zaaien en ook hoe creatief ze daarmee omsprongen. Ze zaaiden in cirkels, in kronkels, in diagonalen en

als ze water gaven, dan kreeg ook het onkruid tussen de tegels op de koer water.

Met de grote kinderen, zowel die van de middengroep als de oudste, knutselden we met stokken en vodden een vogelverschrikker in elkaar en we zaagden uit een houten plank ovaal en stervormige naambordjes. In de tuin zelf werkten we in kleine groepjes, soms een op een: een begeleider en een of twee kinderen. Niet alleen omdat tuinwerk soms precisie vraagt, maar ook omdat de kinderen zelf erg genieten van die onverdeelde aandacht. De tuin werd zo snel een plek van gedeelde kennis: kinderen toonden elkaar welke planten ze mochten wieden en welke ze moesten laten staan of ze vertelden aan nieuwe kinderen wat waar precies groeide in de tuin.

Ingrid, de begeleidster van de groep oudste kinderen vertelt: ‘In de zomer gingen we onkruid wieden in de Sluis-tuin. Het regende keihard. Ik zei: ‘Al

doen we het maar tien minuten, het hoort erbij.' Meer dan een uur zijn we bezig geweest. Niemand klaagde. We waren door en door nat en vol modder, maar we hadden ons geamuseerd. En we waren trots op onszelf. Trots dat we ons niets van die regen hadden aangetrokken. Dan weet je: dit is belangrijk voor hen. Ze doen dit echt graag.'

*'en dan zie je die ogen blinken!
boven de volle bak met rode
bieten en boontjes. 'ik vind het
niet lekker', zeiden ze. 'maar
we hebben ze wel zelf
gekweekt.'*

De groep volwassen vrijwilligers hielp met de aanleg van de verschil- lende tuinen voor de kinderen.

Eerst was het de bedoeling om kinderen en volwassenen vaker te laten samenwerken in de tuin, maar dat was niet altijd even haalbaar. Ten eerste omdat de volwassenen een vaste afspraak hebben om op donderdagochtend in de tuin te werken – een moment waarop de kinderen in school zitten. Ten tweede omdat de tuin van de volwassenen niet op wandelafstand van Leren Ondernemen ligt en bijgevolg te ver is voor de kinderen om er op woensdagnamiddag naar toe te gaan. Volwassen zijn ook niet altijd vragende partij om met kinderen samen te werken. Sommigen komen naar de vereniging om weg te zijn uit de drukte van hun kinderen thuis. Ze hebben er niet meteen behoefte aan om zich ook op de vereniging met kinderen bezig te houden.

Tot slotte was er de spanning in de manier van werken. Tuinieren vraagt een zekere structuur. In rijen zaaien vergemakkelijkt het onkruid wieden. De zaadjes moeten net diep genoeg de grond in. Wie te dik zaait, krijgt klei-

nere groenten. De kinderen vonden het best leuk om mini-wortels te oogsten. Bij volwassenen ligt dat net iets anders. Voor hen is ook de opbrengst belangrijk.

Zonder de samenwerking over de generaties heen op te leggen, zagen we die wel spontaan ontstaan. Ouders werden al eens uitgenodigd om samen met de kinderen te tuinieren in potten. Of kinderen namen een bloempot met aarde en zaadjes mee naar huis. Al is het niet duidelijk wat er met die veldsla of tuinkers is gebeurd. Veel slaplantjes zijn ongetwijfeld verdord in een hoekje of werden vergeten op de vensterbank. Wat je doet of leert in een specifieke context, integreer je niet automatisch in je gewone leven. Door planten en groenten een zichtbare plaats te geven in de vereniging, prikkelden we wel een gevoeligheid voor natuur en milieu. Door de groentebakken in het midden van de koer, valt er bijna niet aan te ontsnappen. Wie naar het sociaal restaurant komt of naar de kruidenier, kan er niet om heen. Sommigen plukten er in de zomer snel een paar aardbeien uit of aten de radizzen en uien rauw uit de grond. Kleuters die dat zagen, riepen steevast: 'Hé, die hebben wij geplant!'

De bakken op de koer vormden ook de link tussen de keukenploeg en de kinderen, en tussen de keukenen de groenploeg. In overleg met de keukenploeg plantten de kleuters er tijm, basilicum en rozemarijn – de kruiden die in de keuken het meest gebruikt worden – en als er tijd was, hielp de keukenploeg ook met het onderhoud van de bakken. Groen heeft op die manier de potentie om de verbindende factor te worden, om als een groene draad door de hele vereniging te kronkelen.

'voor mij zijn die groenten uit de tuin belangrijk. op zaterdag en zondag is het sociaal restaurant gesloten, maar dan heb ik biologische groenten om mee te koken. ik heb anders geen geld om dat te kopen.'

Hoogtepunt van al dat wieden, schoffelen, slakken vangen en aanharken, was het oogstfeest in augustus.

Een feest voor iedereen in de buurt en ver daarbuiten. Tweehonderd mensen kwamen langs om van onze groententaarten van eigen kweek te proeven, om mee te tuinieren in potten, om confituur te maken of om door onze kinderen rondgeleid te worden in de tuinen. Een prachtig moment waarop we de wortelen, bloemkolen, broccoli, tomaten en rode bieten die we 's middags uit de tuinen haalden, 's avonds op ons bord kregen. 'Eten dat je zelf hebt geplukt en geoogst, smaakt toch altijd net iets beter', kreeg je te horen.

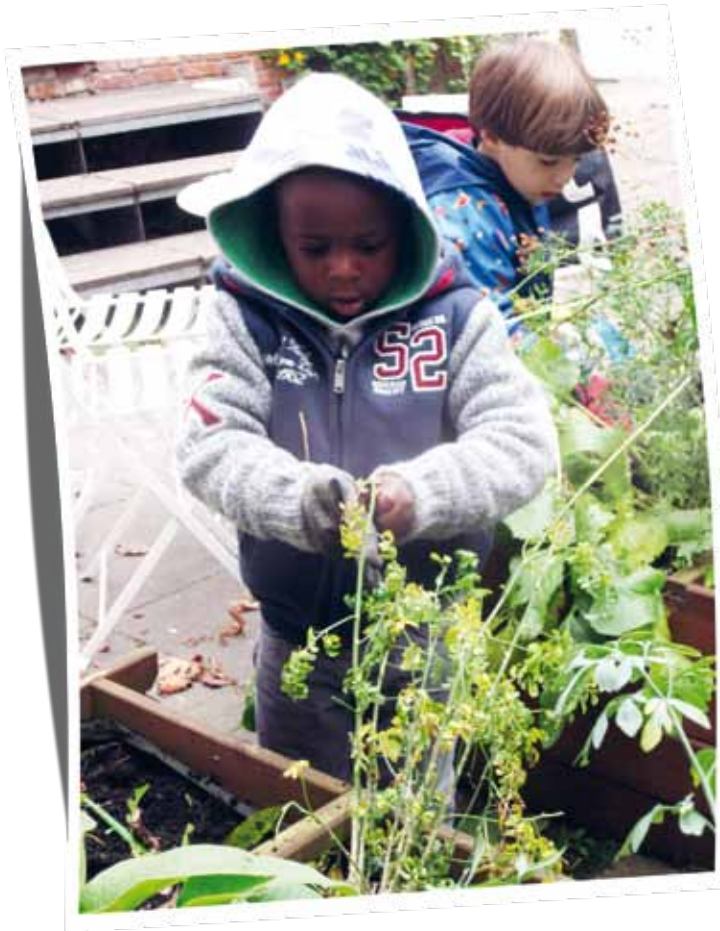
Al kwamen de groenten die we tussendoor oogstten niet altijd even goed terecht. De volwassenen namen hun

deel van de oogst graag mee naar huis. Voor de kinderen was dat minder vanzelfsprekend. Hoe leg je thuis uit wat je met snijbiet kan doen? 'Zelf had ik het ook nog nooit klaargemaakt', vertelt Ingrid van de kinderwerking. 'Voor de gezinnen die hier komen, is het niet zo makkelijk om te zeggen: ik probeer er iets mee en we eten het op. Er wordt thuis niet zo snel geëxperimenteerd met groenten.'

Sommige groenten belandden thuis dan ook in de vuilnisbak. Of kinderen schudden het hoofd als we hen aanboden een doosje met bonen of erwten mee te nemen. En zo begonnen we steeds vaker samen met de kinderen te koken. Van wat we in de buurt geoogst hadden, maakten we nu zelf een bord heerlijk en gezond eten. Hoewel, soms klonk ook de opmerking: 'Altijd dat gezond, zo lekker is dat nu ook weer niet.'

Tuinieren met kinderen draaide niet alleen om de groenten die je uiteindelijk kunt oogsten en opeten:

het ging er ook om eenvoudige manieren te zoeken om een doorgaans grijze buurt te vergroenen. Zowel op plekken waar de grond beschikbaar was, als op plekken waar enig groen ondenkbaar leek. Op het einde van het plantseizoen legden we een voorraadje vredelievende

bommen aan: een mengeling van aarde en zaden. Op een mooie herfstdag trokken we met de oudste kinderen door de buurt en bekogelden we die plekken waar wij meer groen zouden willen. Natuurlijk schoten niet alle zaadbommen wortel, maar toen we in de herfst naar het Bruulpark wandelden of naar onze Sluistuin konden we er niet naast kijken: de zonnebloemen schoten de hoogte in. Als gele wegwijzers naar het nieuwe groen in de buurt.

Met Velt op het veld

Jonas, de praktijkbegeleider van Velt, vertelt: 'Bewust omgaan met groenten en met voedsel is voor mij ook bewust omgaan met mensen. Ik heb zelf met twee vrienden een CSA-boerderij in Herent, De Wakkere Akker. Ik noem het graag een dorpsboerderij: mensen betalen per jaar een vast bedrag, wij zaaïen, zorgen voor een gezonde grond en de mensen komen langs om te oogsten wanneer het hen past. Ik geef les over ecologisch tuinieren aan verschillende groepen. Werken met de mensen van Leren Ondernemen was ook voor mij een leerproces. Het is wegstappen van de arrogantie en openstaan voor mensen die op het eerste zicht druk doen, maar die - als je de tijd neemt - schone dingen te bieden hebben.

Iedere maand kwam ik naar de tuin aan de Remyvest. Ik legde heel sterk de nadruk op de basis van het ecologische tuinieren en daarnaast probeerde ik er vooral op te letten dat we samen in die tuin werkten. Als je weet hoe het moet, heb je snel de neiging om het zelf te doen. Om zelf de struiken te snoeien, de prei te planten of de dieven uit de oksels van tomatenplanten te pitsen. Maar de voldoening is veel groter als iemand anders dat van je overneemt omdat hij geleerd heeft hoe het moet.

Voor planten zorgen vraagt constructieve energie. Het is geen evidente energie voor de doelgroep van Leren Ondernemen. Het zijn mensen die door omstandigheden in een destructieve spiraal zijn gekomen, voor wie er nog weinig schoonheid in de wereld is. Soms duurde het even voordat iemand ertoe in staat was op zijn knieën op de grond te zakken en soms kwamen er mensen mee die vooral genoten van de koffiepauzes en de gesprekken, en die luidop zegden dat tuinieren niets voor hen is. En toch. De volgende keer pakten ze ook een schoffel vast en dat is het meest krachtige van een groentetuin: je ontdekt weer wat de waarde is van ergens energie in te steken en van betrokkenheid, met elkaar en met de grond die je bewerkt.'

Josephine vertelt: 'Er ging een wereld voor mij open. Mijn ex-man en ik hadden ook een veld. We pootten aardappelen en teelden alle soorten groenten. In de winter hingen de zaden te drogen rond de open haard. Maar ik heb nooit geweten hoe het allemaal moest. 'Doe dit!' 'Doe dat!' zei mijn ex-man en ik deed dit en dat.

Tips.

1. Een tuin in de buurt is makkelijker te onderhouden dan een tuin veraf. Een tuin hoeft niet groot te zijn. Een paar bakken om mee te beginnen, kunnen volstaan.
2. Pas de grootte van de tuin aan aan de leeftijdsgroep van de kinderen. Kleuters hebben meer aan bakken dan aan een grote tuin.
3. Vertrek bij het zaaien en planten van groenten van de lievelingsgerechten van kinderen. Laat ze in plantenbrochures bladeren. Zo leggen ze de link tussen wat ze graag eten en hoe het eruit ziet en groeit. Je kan de tuin ook 'Hier groeit pizza' noemen.
4. Zaden of jonge planten mee naar huis geven, is niet altijd een succes. Wat kinderen op de vereniging leren, passen ze niet noodzakelijk thuis toe. Dat is een proces van langere adem.
5. Tuinieren met kinderen en volwassenen is niet altijd evident. Kinderen genieten evenveel van het bezig zijn als van het resultaat. Volwassenen houden ook van een deftige oogst.
6. Groenten kweken brengt mensen samen.
7. Vier feest als er oogst is!

Dromen voor later (of binnenkort)

1. Een grotere betrokkenheid van het restaurant en de sociale kruidenier.
2. Een tuin voor lange tijd in de buurt, waar de buurt in kan samenwerken.
3. De Growfunding voor onze tuin verder uitwerken

Nu leer ik het te onthouden. Er werd ons ook goed uitgelegd waarom we bijvoorbeeld niet mochten spitten, dat je dan de ondergrond kapot maakt en dat je die beestjes niet mag doden, die micro-organismen. Ik lette daar vroeger niet op. Ik had geen idee dat die micro-organismen daar woonden en dat ze belangrijk zijn.'

Het bord

Ooit zei iemand: zelfs koken kan een daad van verzet zijn.

Leren koken is leren voor jezelf zorgen. Na al het zaaien, onkruid wieden, water geven en oogsten, is koken de logische laatste stap. Want wat heb je aan al die wortelen, pompoenen en rode bieten als je niet weet hoe je ze kan omtoveren tot een heerlijke maaltijd? De tocht van de natuur in de buurt(tuin) eindigt op het bord: meer intens en direct kan het contact met natuur nauwelijks zijn. Natuur uit de buurt wordt kunst op het bord. Of zoals een medewerker van de keuken zei toen hij mee appels plukte: 'Dit wordt de lekkerste appelmoes van mijn leven. Ik heb gezien waar elk van de appels groeit.'

Lekker, voedzaam en vers eten leren klaar maken, heeft een directe invloed op de levenskwaliteit.

Het gebrek aan vaardigheden bij zowel het verbouwen van voedsel als bij het koken, is een vorm van armoede. Wie de voedselketen zo kort mogelijk maakt en leert koken met wat er in de buurt- of volkstuin te oogsten valt, maakt zichzelf los van een voedselsysteem waarbij hij geen flauw idee heeft waar het eten op zijn bord vandaan komt.

Gezond en voedzaam eten, is ook een constante zorg voor gezinnen in armoede. Diverse voeding, verse voeding, betaalbare voeding: het is elke dag weer een uitdaging. Het is niet voor niets dat het sociaal restaurant met zo'n 100 maaltijden per dag en de sociale kruidenier met zo'n 150 klanten het hart vormen van Leren Ondernemen. In de laatste fase van 'van Buurt tot Bord' wilden we de afstand tussen de keuken en de tuin zo klein mogelijk maken en zo veel mogelijk koken met de groenten die we zelf oogstten. Zowel voor kinderen, hun ouders als andere volwassenen wilden we van koken een feest maken. Samen groenten snijden, in de pot roeren of een gerecht op een bord schikken, is een fijne, laagdrempelige, sociale activiteit.

Koken met lokale ingrediënten is de voorbije jaren hip en cool geworden. Zowel de Deense sterrenchef René Redzepi van het wereldberoemde Noma als de West-Vlaamse kok Kobe Desramaults maken er een punt en een eer van om te werken met de groenten en kruiden die ze vinden in de natuur om hen heen of in de eigen moestuin. Desramaults omschrijft zijn keuken daardoor als soms brutaal, soms zacht, maar altijd

- het groeide wel traag
- nee, snel. toen we terug gingen naar het sluispark was er al veel gegroeid.
- vooral onkruid.
- dat zijn toch ook planten?

natuurlijk. Een diner in hun restaurants is voor mensen in armoede onbereikbaar, maar het goede nieuws is dat lekker koken met lokale en verse groenten niet eens zo moeilijk is. Het is gewoon een kwestie van leren en van doen. Wat je zelf doet, smaakt altijd net dat ietsje specialer. Trouwens, het kan niet de bedoeling zijn dat zelf koken zo trendy wordt dat het elitair wordt. Koken is tot slot een van de eenvoudigste dingen die er bestaan. Zeker als je van jongs af geleerd hebt hoe je moet stoven, bakken, braden en koken. En vooral: hoe plezierig dat kan zijn.

'Bah, bonen'

...hadden sommige van de kinderen nog gezegd terwijl ze ze in de tuin aan het plukken waren. Maar toen ze met hun bakje vol bonen en rode bieten in het restaurant stonden, blonken hun ogen en konden ze een glimlach nauwelijks onderdrukken. 'Mogen we eens proeven?' vroegen ze. Eerst probeerden ze ze rauw te eten. Een van de meisjes riep: 'Wij eten nooit de binnenkant.' Soms zit een cultuurverschil in een peul van een boon. Ze staarde naar de drie groene bolletjes in haar hand, stopte ze voorzichtig in haar mond en beet erin. 'Zo slecht is het niet', moest ze toegeven. Ondertussen legde een van de begeleiders uit wat je met die bonen allemaal kunt doen. Koken, stoven, ze in de soep doen. Een aantal kinderen kreeg een mes om de puntjes van de bonen te snijden, andere kinderen

*'nooit gedacht
dat ik dat
zou kunnen.
groenten uit
de grond
trekken zonder
ze kapot te
maken.'*

lieten water in een kookpot lopen, de boontjes werden gewassen en gingen de pot met water in. Als vieruurtje aten ze die dag gekookte prinsessenbonen. Het smaakte minstens zo heerlijk als de wafels uit de winkel die ze op andere dagen kregen.

Zelf groenten telen, doet groenten eten. Zo veel heeft het project Van Buurt tot Bord duidelijk gemaakt. Telkens de kinderen met geogste groenten van de tuin kwamen, konden ze niet wachten om te ontdekken hoe ze smaakten. Sommige van de groenten stopte ze rauw in hun mond, maar zo vaak als mogelijk werd er gekookt met de oogst. Van de aardbeien die in de bakken op de binnenkoer groeiden, maakten de kleuters kwark. Elk van de kinderen kreeg hierbij een specifieke opdracht: een lepel suiker afmeten, aardbeien pureren, alles door elkaar roeren. Maar ook met onverwachte planten werd gekookt. Ze leerden de kinderen van de middengroep hoe ze van de lavendel in de tuin lavendelkoekjes konden maken en toen de rabarber tegen de trap hoog opschoot, werd die geplukt en verwerkt tot rabarbermoes.

Ook op het oogstfeest of het nieuwjaarsfeest van de vereniging kookten de kinderen mee. Ze sneden sla, maakten quiches en snoep. Kinderen leren koken bleek gewoon een ander soort spel: als je de opdrachten duidelijk afbakende, lukte het wonderwel. Bovendien was het een fijne manier om samen aan hetzelfde te werken. Of je nu groenten sneed, pureerde of roerde: het was allemaal even belangrijk voor een goed resultaat. En elke keer opnieuw kreeg je dezelfde opmerking te horen: wat je zelf maakt, smaakt altijd beter.

De band tussen de keuken en de verschillende tuinen nauwer aanhalen was een grotere uitdaging.

En om ook in het sociaal restaurant een deel van de oogst te verwerken. Soms gebeurde het dat de vrijwilligers van de tuinploeg na een voormiddag wieden en schoffelen met een bakje vol groenten terugkwamen en dat dat bakje gewoon in een hoek van de keuken bleef staan of dat de sla verlepte op de rekken van de sociale kruidenier. Ook op de uitnodiging om eens mee te gaan werken in de tuin, om te zien waar al die groenten vandaan komen, reageerde de keukenploeg niet onmiddellijk enthousiast.

Maar toch, die ene keer dat ze allemaal meegingen, genoten ze er intens van. In september organiseerden we een appelweek. Met de volwassenen van de keukens en de tuinploeg gingen we appels plukken, die we dan later zowel met de kinderen als de volwassenen tot allerlei lekkers verwerkten – van appelmoes tot appelcake en appelcrumble. ‘Dat is niets voor mij’, was een veelgehoorde reactie van de mensen van de keukenploeg op de vraag om mee te gaan plukken. Eens ze tussen de appelbomen stonden, op de ladders klommen en de appels in bakken verzamelden, hoorde je hier en daar een andere reactie. Van ‘het is eens iets anders dan in de keuken staan’, tot ‘da’s plezant, de appels zo maar van de takken plukken.’

Een andere keer zetten we bewust in op tuinieren met de keukenploeg. Vrijwilligers van tuin en keuken fietsten samen de berg naar de tuin op, in de tuin gaf de tuinploeg een rondleiding. Daarna werden de laatste boontjes en frambozen geoogst, samen met de prei, de wortelen en de rode biet. Het boeiende was dat daar in de tuin, tussen die groenten en het fruit, de keukenen de tuinploeg samen begonnen te fantaseren over wat je allemaal met die groenten kon doen. 'Misschien een sla met eetbare bloemen', opperde iemand van de keuken. 'Of nee, puree van rode bieten met gestoofde prei.' De groenten die ze uit de grond trokken, veranderden in hun hoofd dadelijk in geweldige gerechten. Het verschil met het vergeten bakje groenten kon niet groter zijn.

Hoe boeiend en verrijkend ook, het lukte niet altijd om deze wisselwerking tussen tuin en keuken spontaan te laten gebeuren. Als het niet bewust georganiseerd werd, gebeurde het niet. Veel heeft te maken met de afstand tussen het restaurant en de tuin. Vanuit de keuken zie je de groenten in de tuin niet groeien. Toevallig langs de tuin lopen, zit er voor veel mensen ook niet in. Daarvoor ligt hij net iets te afgele-

gen. En dus is er altijd het risico dat hij wordt vergeten.

Samen met de kinderen dachten we na over manieren om de verschillende tuinen in het restaurant zichtbaar te maken en om het waar, wat en hoe van wat mensen op hun bord kregen duidelijker te maken. Zo was er het idee om een infobordje op alle tafels te plaatsen met de oorsprong van al het eten erop. Of er bloeide het plan om een eigen label te ontwikkelen voor de zelf gekweekte groenten.

*'het is soms wel wat raar,
zo gezond koken.'*

Samen met KVLV startten we ook een traject om zo veel mogelijk mensen kennis te laten maken met seizoensgebonden gerechten.

Een keer per maand op donderdagnamiddag organiseerden we kookworkshops waar iedereen welkom was. Het was een manier om een diverse groep mensen rond eten te verenigen. Zowel medewerkers van de keuken, vrijwilligers van de sociale kruidenier als ouders van kinderen, klanten van het restaurant of toevallige bezoekers namen aan die workshops deel. In de herfst ging het over witloof en pompoen, in de zomer over tomaten en verse kruiden, maar er werden ook tips gegeven over hoe je verse groenten kon inmaken en bewaren.

Het waren telkens weer warme donderdagen waarop we een diverse groep mensen bereikten. Veel mensen in armoede hebben niet de mogelijkheid elke dag een warme maaltijd te bereiden. In deze lessen werd vooral getoond hoe je met simpele, lokale ingrediënten bijzondere en zelfs spectaculaire maaltijden kon bereiden. Een gekend ingrediënt werd zo iets onge-

kends. Het fijne was dat er ook een wisselwerking ontstond tussen verschillende kookculturen en -tradities. Zo toonde een Turkse vrouw hoe zij bladeren van kolen gebruikt om rijst in te wikkelen of hoe zij van de broccoli zowel hart als steel gebruikt. Oudere deelnemers rakelden dan weer recepten uit hun jeugd op of herinnerde zich plots hoe hun moeder rode kool inmaakte. Eten werd op die manier zo veel meer dan eten. Het werd gesprekstof.

Tips.

1. Zelf groenten telen, doet groenten eten.
2. Als je groenten met de kinderen mee naar huis geeft, geef je ook best een recept mee of tips om ze klaar te maken.
3. Een eigen bewaarpot maken: ontwerp een etiket en kleef die op je eigen, glazen pot voor appelmoes of confituur.
4. Net als samen in de tuin werken, scheidt samen koken een band.
5. Voor kinderen is het belangrijk de verschillende taken duidelijk te omschrijven: wassen, schillen, roeren, bakken.
6. Als je het koken niet koppelt aan je tuin, komt de oogst niet altijd goed terecht.

Dromen.

1. Van natuur in de buurt kunst op het bord maken: nog meer inzetten op de presentatie van gerechten.
2. In het restaurant de link duidelijker maken tussen wat op het bord ligt en waar het vandaan komt.

STEEKKAART

• Lavendelkoekjes uit de tuin: recept.

Ingrediënten voor 20 koekjes

500 g zachte boter
200 g rietsuiker
600 g bloem
8 eetlepels verse lavendelbloempjes

Pluk lavendel en haal de paarse bloempjes er af.
Verwarm de boter in een pan/ microgolfoven. Klop de boter en de suiker tot een schuimig mengsel. Roer er de bloem en de lavendel door. Maak van het mengsel een zachte bal.
Bedek het deeg en zet het 15 min. koel weg.
Verwarm de oven op 200°C. Rol het deeg uit.
Druk vormpjes uit het deeg of snij vormpjes uit.
Zet 10 min. in een oven van 200°C tot ze goudbruin zijn. Leg ze 5 min. op een rooster om af te koelen.

Colofon projectboek

Deze publicatie werd uitgegeven in 2015 door Leren Ondernemen vzw in het kader van het NME-project van Buurt tot Bord.

Auteurs: Tine Hens, Saskia De Bruyn
Eindredactie: Robert crivit, Uit De Marge
Vormgeving en druk: Collectief De Wrikker cv, Antwerpen
Inhoudelijke vormgeving: Leren Ondernemen

Verantwoordelijke uitgever: Leren Ondernemen vzw
Valkerijgang 26 - 3000 Leuven
www.lerenondernemenvzw.org
016 78 90 04

Een grote dankjewel aan alle medewerkers en bezoekers van Leren ondernemen vzw! Met dank aan KVLV, Vrouwen met vaart, VELT vzw, Jeugdbond voor Natuur en Milieu (JNM) voor de boeiende samenwerking. Dankjewel aan Dorien Pelckmans (VELT), Helena Vanrespaille (JNM), Danny Wildemeersch (KULeuven), Stijn Ovaere (De Lochting), Frouke Wouters ('t Lampeke) en stuurgroep NME voor de inhoudelijke feedback.

Dankjewel aan Tine Hens om ons verhaal op papier te zetten.

Met de steun van de Vlaamse Overheid Leren Ondernemen vzw financieel steunen kan door storting op rekeningnummer van het Netwerk tegen Armoede (IBAN: BE95 6524 8038 0458 - BIC: HKBABE22) met vermelding van ons projectnummer 401 en 'Leren Ondernemen vzw'. Vanaf 40 euro ontvangt u voor deze gift een fiscaal attest.

©Leren Ondernemen vzw

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Met steun van de Vlaamse Overheid

Gedrukt met vegetale inkt op cycluspriest
100% postconsumer gerecycleerd papier,
beter dan 'duurzaam' bosbeheer...

Яард бмрд жот түүнд нарл